

**МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗУ ЖІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ 30 – 50 РР. XX СТ.)**

Стаття містить аналіз вербальних особливостей формування гендерної політики в українських засобах масової інформації 30 - 50 рр. XX ст. з урахуванням ідеологічних канонів, характерних для преси зазначеного періоду. Розглянуто лінгвостилістичні засоби актуалізації образу жінки в мові ЗМІ 30 - 50 рр. XX ст. Виявлено, що номінування жінок здійснювалося за допомогою лексем, що відображали радянські реалії.

Мова і дискурс розглядаються в сучасних соціальних теоріях як підґрунтя, що формує знання про світ. "Зрештою, контроль над дійсністю і реалізація владних відносин відбувається на рівні мови та дискурсу і має на меті створення і відтворення певних "картин", моделей або сценаріїв ситуацій чи подій" [1: 221]. Це помітно в публіцистичному дискурсі, оскільки стиль засобів масової інформації (ЗМІ) виконує агітаційно-пропагандистську функцію, формуючи громадську думку, спонукаючи членів суспільства до певних дій чи навпаки утримуючи від них. Особливо пильною є увага владних структур до мови періодичних видань у тоталітарних суспільствах, оскільки, за словами В. Леніна, "газета – колективний агітатор, пропагандист і організатор".

І. Герман вважає, що "трансформації соціального, економічного, політичного життя суспільства позначаються, передусім, на лексико-семантичній системі мови ЗМІ: модифікуються не лише значення та стилістичні характеристики певних лексичних одиниць, а й змінюється конкретний склад лексикони – набір концептуальних (ключових) слів. Саме концептуальна лексика, відображаючи ідеологічні, політичні й соціальні орієнтири газети, набуваючи в конкретних історичних обставинах відповідного стилістичного забарвлення (соціальної оцінності), створює, з одного боку, загальну мовну картину життя суспільства, з іншого – своєрідний публіцистичний дискурс епохи" [2: 35-36].

Газетні видання 30 – 50 рр. XX ст. репрезентують складні процеси формування лексико-фразеологічної, стилістичної специфіки мови ЗМІ радянської доби – мови партійного апарату, "специфічного жаргону", за словами Л. Масенко. Після появи відомого роману Дж. Оруелла "1984" вона дістала назву "новомови" [3: 38]. Польський дослідник М. Гловінський виділяє такі властивості новомови: нав'язування виразного знака цінності, синтез прагматичних і ритуальних елементів, стихію магічності, часте уживання прикметників, ієрархічний порядок слів тощо [4: 158-183].

Оскільки вищезгадані особливості творення "спеціальної" мови призвели до "нейтралізації" узуального значення слів, зміни їхньої конотації, видається важливим у нашому дослідженні звернутися до аналізу мовних засобів зображення жінки у радянській пресі та виявити динаміку розвитку лінгвостилістичної специфіки ЗМІ загалом. Суттєвим внеском у розробку питання функціонування мови в тоталітарному суспільстві є праці таких учених: М. Гловінського, Л. Масенко, Б. Потятиника, Н. Рудніченко, О. Селіванової, Г. Яворської та ін.

Об'єктом нашого дослідження стала мова газети "Більшовик" та журналів "Комунарка України", "Робітниця", "Радянська жінка".

Предметом аналізу стала лексико-семантична група "жінка" в мові названих видань.

Аналізований нами період характеризується посиленням уваги до жіночої аудиторії (це явище спостерігається навіть у назвах журналів 30 – 40 рр. XX ст.). На думку Т. Орлової, це зумовлено тим, що "у період становлення тоталітаризму відбулися значні демографічні зміни – багато чоловіків було вбито і скалічено <...>. Нова влада потребувала робочої сили і масової підтримки. І вона знайшла їх у жіноцтві та молоді" [5: 187].

Досить цікавим видається той факт, що "концепція вирішення жіночого питання у СРСР базувалася на тому, що визначальним фактором рівноправності жінок у суспільстві і сім'ї є їх участь у суспільному виробництві. <...> Причому особливими досягненнями вважалося те, що жінка виконувала суто чоловічу роботу" [5: 191]. У мові преси зазначеного періоду це відбувалося за рахунок актуалізації лексем на позначення робочої функції жінок.

Так, у публікаціях 30-х років номінування жінок здійснювалося за допомогою таких мовних засобів, як трудяща жінка, револьверниця, стахановка. Наприклад, "Скрізь трудящі жінки виступають єдиним революційним фронтом із пролетаріатом, скрізь мужньо й стійко боронять вони справу пролетаріату" [Р. – 1931. – № 5] (цитуюмо, зберігаючи лексичні, орфографічні та пунктуаційні особливості оригіналу); "Віра Вешковська, стахановка, револьверниця механоскладального цеху заводу

"Більшовик" виконує норми на 300-330 проц." [Б. – 1938. – №18]. В останньому прикладі виразно підкреслюється тенденція преси 30-х р., в якій автори статей акцентують увагу на ударній праці. Це зумовлено тим, що в цей час з'являється новий ціннісний орієнтир, нова реальність дійсності – стахановський рух. Цей рух, зокрема, передбачав те, що жінки самовіддано працювали на виробництві задля держави, подекуди завод заміняв їм домівок: "Тов. Улянова – енергійна, жвава бабуса. <...> Вона знає свій завод краще ніж власну хату, бо вдома вона лише ночує" [КУ. – 1932. – № 3].

У пресі 30-х років, коли жінок почали залучати до найважчих фізичних робіт, автори статей описували ці будні, порівнюючи їх із хатньою працею та використовуючи при цьому зрозумілу для жінок стереотипну лексику: "Ось арсенальська робітниця Т. Кравцова керує паровим молотом у кузні. Їй байдуже, що навколо неї вогняні язички лижуть залізо, перетворюючи його на прозоро-червоне. Вона спокійнісінько виробляє з цього заліза потрібні для виробництва речі, ніби хатня господиня ліпить з м'якого тіста рогульки" [КУ. – 1932. – № 4]. Це порівняння, оцінюване в жіночій свідомості позитивно, супроводжується новою реальністю, на яку цей "плюс" автоматично поширюється. Так, у наведеному контексті кузня / піч, залізо / тісто, речі для виробництва / рогульки стають так званими "синонімічними парами".

У мові преси післявоєнного періоду номінування жінок за робочою функцією зазнало певних словотвірних змін – з'явилися назви нових професій та посад із, так би мовити, "гендерним" суфіксом. Поява жіночих відповідників чоловічим професіям свідчить про те, що в розореній війною державі жінка залучалася до будь-якої роботи. "Напевне, немає в Запоріжжі такої людини, яка не знала б Наталі Друшлякової. Вона бригадир. Спочатку Наташа стала бетоняркою, потім – арматурницею, а потім – пилорамницею" [РЖ. – 1946. – № 4]; "Волочильниці Ганна Пірковська і Ізабела Александрова, вальцювальниця Марія Біленко, опресовиця Марія Мельниченко, направниці Євгенія Бобкова і Олександра Железна, насичувальниця проводів Марія Полегенько, обплітальниця Неоніла Бірюкова, обмотчиця Любов Александрова, емаліровиця Раїса Батуріна, тростилиця Єфросинія Литвиненко, скрутчиці Поліна Барановська і Мотрона Кавун та десятки інших робітниць значно перевиконують виробничі завдання" [РЖ. – 1950. – № 12]. Також у публікаціях 40-х років з'являються лексеми на позначення жінок-науковиць, культурних та громадських діячок, що не було можливим у пресі 30-х років. Наприклад, "На кафедрі сходять тендітна, напрочуд молодява жінка з розумним, лагідним обличчям. Це – доцент кафедри теоретичної механіки Тетяна Василівна Путята" [РЖ. – 1946. – № 6]; "Нам дорога пам'ять першої в світі жінки-професора, геніального математика Софії Василівни Ковалевської, ... великої вченої і громадського діяча, яка все життя палко доводила, що жінка може й повинна зайняти рівноправне з чоловіком місце в суспільному житті, зокрема – і в науці" [РЖ. – 1950. – № 1]. В останньому прикладі спостерігаємо свідоме, для автора, згадування імені славетного математика Софії Ковалевської в контексті радянської дійсності, доводячи тим самим рівноправне становище жінки і чоловіка в науці та громадському житті.

Досить помітною тенденцією у публікаціях 30-х років було використання "агресивної" лексики під час конструювання образу жінки. Агресивної тональності досліджуваним текстам додавала актуалізація військових термінів (переважно в переносному значенні). На цю ознаку вказує І. Герман, посиляючись на працю В. Чабаненка: "Ще зовсім нещодавно, коли панувала наступально-агресивна комуністична ідеологія, спостерігалось захоплення публіцистів військовими й спортивними термінами. Метафоричне вживання цих термінів, їх контрастування з іношльовими словами надавали публіцистичному мовленню певної образності, емоційності, експресивності" [2: 37]. Наприклад, "Робітниця! Виступайте в бойовий похід проти безкультур'я, за розвиток української пролетарської культури" [КУ. – 1930. – № 8]; "Делегатки – бойовий авангард у зміцненні обороноспроможності країни" [КУ. – 1931. – № 7]; "У день міжнародного комуністичного жіночого свята бойовий привіт пролетаркам усіх країн" [КУ. – 1932. – № 8]; "Як наслідок масової роботи – утворилася понад 160-тисячна армія ударниць колгоспного виробництва, які показали справжні зразки соціалістичного ставлення до праці" [КУ. – 1934. – № 3].

У пресі 40-х років центральною темою більшості публікацій була тема війни, самовідданої праці жінки, її подвигу. Авторами статей такі образи жінок героїзувалися, підносилися як пожеданий ідеал. Наприклад, "У роки війни наші жінки показали себе відважними захисницями радянської держави. У рядах Радянської Армії, в партизанських загонах вони виявили стійкість, хоробрість і героїзм, гідні нашого народу" [РЖ. – 1947. – № 5]. Дуже показовим є приклад, коли у статті жінка згадує своє героїчне минуле, говорячи, що потрапляння на фронт – це "здійснення мрії, яку тоді плекала вся радянська молодь" [РЖ. – 1949. – № 5]. Ліричність жіночої оповіді підсилюється актуалізацією деталей похідного життя, поєднання не поєднуваного: "боїв" та "дівочої ніжності". Наприклад, "Дівчата були всі дуже хоробрі і змужнілі в походах і боях, але і в труднощах бойового, похідного життя жила в них дівоча ніжність" [РЖ. – 1949. – № 5].

Експресивності жіночому образу додають використані авторкою полярні за своїм стилістичним забарвленням мовні одиниці – контекстуальні антоніми – "ненависть до ворога" та "пісні про кохання": "Пам'ятаю Катю Морозову, 18-літню колгоспницю Горьковської області, підносицю снарядів. Маленька

на зріст і тендітна, вона аж згиналася під вагою снаряда. Але ніхто ніколи не чув від неї жодної скарги. Дівчина палала ненавистю до ворога <...> Вільної ж години, коли і на землі, і в небі було "тихо", чути було ніжний голос Катерини, яка виводила мрійливі дівочі пісні про кохання" [РЖ. – 1949. – № 5].

Саме у 40-ві роки в мові преси активізується лексема "патріотка", характерна для радянської ідеології повоєнного часу: "Ратні подвиги радянських патріоток високо оцінила Вітчизна. Уряд нагородив бойовими орденами й медалями більш ніж 120 тис. жінок, що перебували в рядах Червоної Армії. 62 жінкам присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу" [РЖ. – 1946. – № 5]; "Оточені невтомним піклуванням комуністичної партії і радянського уряду, наші славетні патріотки зроблять усе, щоб привести Радянську Батьківщину до нового розквіту, зробити її ще могутнішою" [РЖ. – 1946. – № 5]; "На шахтах, біля мартенів, верстатів, коксових печей, у наукових лабораторіях, на будівництві – всюди самовіддано трудяться жінки – славні радянські патріотки, які віддають всі свої сили, щоб якнайшвидше відродити рідний край" [РЖ. – 1946. – № 5].

Структура і зміст вищезазначених лексем постійно перебувають під впливом засобів оцінності. Про таку оцінність говорить М. Гловінський, зазначаючи в есеї "Новомова", що "часто оцінки, які призводять до дихотомічних поділів, стають важливішими від значень" [4: 159]. Так, якщо йдеться про патріотизм радянських жінок, то ця ознака є апіорі позитивною, оскільки смислове та оцінне наповнення слова "патріотка" залежить від означення "радянська". Протилежне явище спостерігаємо, коли лексема "патріотка" вводиться до контексту поряд із ідеологічно "ворожим" поняттям, тому негативна оцінка автоматично на неї поширюється. Наприклад, "...завданням Жіночих Робітничих Ліг є вести боротьбу проти мілітаризму і розбивати патріотичні буржуазні і пацифістичні організації..." [Р. – 1931. – № 3].

Також у публікаціях зазначеного періоду популярним було надання словам-ідеологемам, які за своєю суттю є стилістично нейтральними, особливої експресивності. У наведених контекстах слова на позначення цих реалій набувають виразного ідеологічного забарвлення, утворюючи дихотомію своє / чуже. Часто такі образи різко засуджувалися із певною агресією у виборі мовних засобів: "Ірина здобула освіту в радянській школі, проте її свідомість була далека від соціалістичної. <...> Це – глибоко чужий нам елемент... До всього цього Ірину привело низькопоклонство перед буржуазною "культурою" [РЖ. – 1950. – № 10].

Дуже показовим прикладом, на нашу думку, є стаття із назвою "Багата жінка", яка починається словами "людина розбагатіла". Але йдеться про радянську людину, яка не може розбагатіти за допомогою грошей ("у світі, де правлять "людським духом" долар і фунт стерлінг" [тобто у капіталістичних країнах – Демура Г.]). Такій людині, а саме Агрипині Антонівні Пармузіній, славнозвісній ланковій, розбагатіти допомогли "праця і каучуконосна рослина кос-сагиз". Жінка всиновила "маленького хлопчика з татарським прізвищем Мухаметов", а в роки війни постійно переводила гроші на рахунок Червоної Армії. Ось як автор статті зображує жінку: "...перед нами вимальовується постать людини нашого соціалістичного світогляду – з новими думками й новими почуттями, постать людини, душу якої не спустошує жадоба до наживи, людини, яка творить добре, громадське і загальнонародне діло без театральних жестів і самореклами" [РЖ. – 1947. – № 1-2]. А такими словами характеризує жінку батько всиновленого хлопчика: "На зло фріцам-дітовбивцям, рятуючи дитину, Ви високо піднесли честь радянської жінки, Ви захистили радянську мораль проти людиноненависницької й поганой фашистської "моралі" [РЖ. – 1947. – № 1-2]. Цей приклад виразно демонструє політизацію аксіологічної системи людини. Т. Борисова вважає, що "для лінгвістичної категорії оцінності релевантним є лише другий елемент цієї системи – оцінка як відношення суб'єкта (автора твору, оповідача) до об'єкта (предмета зображення, мовлення), який виступає по відношенню до суб'єкта як цінність. Характер (або знак) оцінки реалізується у двох основних варіантах: позитивний та негативний" [6]. Так, для авторів публікації меліоративною конотацією позначені радянські реалії, радянська мораль, соціалістичний світогляд; пейоративною – все класово вороже СРСР.

Таким чином, проаналізувавши основні лінгвостилістичні засоби актуалізації образу жінки в мові ЗМІ 30 - 50 рр. XX ст., ми помітили таку тенденцію: у 30-ті роки номінування жінок здійснювалося переважно за допомогою лексем, які акцентували радянську реалію "стахановський рух", трудяща жінка, стахановка, револьверниця; у 40-ві роки з'явилися назви нових професій та посад із, так би мовити, "гендерним" суфіксом – арматурниця, бетонярка, тростильниця. Публікації 30-х років відзначаються, насамперед, превалюванням "агресивної" лексики (використання військових термінів, переважно в переносному значенні). Натомість у пресі повоєнного періоду актуалізується лексема "патріотка", а статті, присвячені жінці, сповнені героїчної експресії. Отже, аналіз мови публікацій у радянських ЗМІ 30 - 50-х років XX ст., присвячених гендерній проблематиці, засвідчує як динамічні, так і статичні риси в доборі та використанні мовних засобів. Динаміка виявляється в актуалізації в газетах 40-х років слів і словосполук, відсутніх у пресі 30-х років, а також у зміні конотації певної групи виражальних засобів. Статичним, незмінним залишається домінування ідеологічних чинників над естетично-виражальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Яворська Г. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада / Г. М. Яворська – К. : ВІПОЛ, 2000. – 288 с.
2. Герман І. Експресивна тональність публіцистичного дискурсу тоталітарної журналістики (на матеріалі запорізької преси 20 – 40 років) ХХ ст. / І. Герман // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – 2004. – № 12. – С. 35–38.
3. Масенко Л. Мова і політика / Лариса Масенко. – Київ, 1999. – 100 с.
4. Гловінський М. Новомова / Міхал Гловінський // 12 Польських Есеїв. – Warszawa, 2001. – 254 с.
5. Орлова Т. Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії / Т. Орлова // Український історичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 184–198.
6. Борисова Т. Лінгвостилістичні засоби створення образу стереотипного персонажа (на матеріалі англійської пригодницької прози ХІХ – ХХ ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/4325.html>.
7. Федорова О. Сучасний український мас-медійний дискурс як предмет дослідження гендерної та когнітивної лінгвістики / О. Федорова // Рідна школа. – 2007. – № 6. – С. 67–69.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Демура Г. В. Языковые средства актуализации образа женщины (на материале украинской прессы 30 – 50 гг. XX ст.).

В статье анализируются вербальные особенности формирования гендерной политики в украинских средствах массовой информации 30 – 50 гг. XX ст. с учетом идеологических канонів и классового подхода, характерных для прессы указанного периода. Рассмотрены лингвостилистические средства актуализации образа женщины в языке СМИ 30 – 50 гг. XX ст. Выявлено, что номинализация женщин совершалась при помощи лексем, которые отображали советские реалии.

Demura H. V. Language Stylistics Means of Woman's Image Actualization (on the Press Material of the 30 – 50th in the XX century).

Verbal peculiarities of forming gender policy in the Ukrainian mass-media in the 30 – 50th of the XX century are analyzed taking into account ideological canons and class approach which are typical for the press of the mentioned period. The linguostylistic means actualizing the woman's image in the print media in the 30 – 50th of the XX century are considered. It is discovered that women's nominalization was performed through lexemes reflecting the Soviet realia.